

SOCIALT ARBEJDE OG SUBJEKTIVERING – Fra velfærdsplanlægning til postmoderne socialpolitik¹

Kaspar Villadsen

Artiklen tager udgangspunkt i Michel Foucaults overvejelser om magtens mulighedsbetingelser i den moderne velfærdsstat, herunder ikke mindst skismaet om borgeren som på én gang liberal rettighedskategori og genstand for pastoral omsorgsmagt. Socialpolitik og socialt arbejde udpeges som centrale strategier til indløsning af den pastorale frelses-ambition. Dernæst diskuteres det, hvordan tre forskellige historiske regimer for socialt arbejde forbinder magt og viden i deres arbejde for at skabe bestemte subjekter, og hvilke omkostninger de tre regimer hver især har. Det konkluderes, at bevægelsen fra den moderne velfærdsplanlægning med dens tiltro til oplysningsidealer mod en postmoderne form for socialt arbejde med dens tvivl og kritiske selvrefleksivitet ikke medfører, at ambitionen om at sikre verdslig frelse gennem subjektivering opgives. Snarere tværtimod.

Michel Foucault havde et skarpt blik for magtens mulighedsbetingelser i den moderne velfærdsstat. Han hævdede, at den moderne stat benytter sig af en 'spidsfindig kombination' af to forskellige skabeloner for samfundsmedlemskab i sin styring af borgerne. På den ene side fremstilles borgeren som en universel rettighedskategori. Her anskues individet som *statsborger*, der udøver sin frihed og sine rettigheder inden for det politiske fællesskabs juridiske og politiske struktur på basis af en formel lighed med andre borgere. På den anden side betragtes samfundsmedlemskab som et integrationsprojekt, som kræver en række konkrete og specifikke tiltag. Her anskues borgeren som et *konkret, levende væsen*, hvis velfærd der skal tages vare på, bl.a. ved at søge at integrere ham i forskellige former for social orden. Foucault taler på den baggrund om, at velfærdsstaten udgør en spidsfindig historisk tilpasning mellem en 'juridisk-politisk' rettighedsdiskurs og en 'pastoral magtform' (Foucault, 2000: 307). Det giver utvivlsomt forsat god mening

1 Artiklen bygger på bogen 'Det sociale arbejdes genealogi – Kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker' (Villadsen, 2004).

at anskue magtudøvelsen i moderne velfærdsstater som et forsøg på at navigere mellem en rettighedsdiskurs, der forfægter borgerens ukrænkelige autonomi på den ene side, og et vedvarende imperativ om at sikre individets integration, velfærd, forpligtelser eller realisering af iboende potentialer på den anden – jf. alle diskussionerne om autonomi kontra styring, empowerment kontra umyndiggørelse, ansvarliggørelse kontra passivisering osv.

Pastoralmagt er en magtform, som funderer sig på forestillinger om det levende individ og dets behov, om forholdet mellem det kollektive og det individuelle, om lydighed og pligt samt, ikke mindst, idéen om frelse (Dean, 1999: 82). Udøvelsen af pastoralmagt bygger på en bestemt forestilling om den potentielle inklusion af hele menneskeheden i et samlet fællesskab – en alles deltagelse i en fælles rejse mod frelsen. Det overraskende og interessante er nu, at pastoralmagten benytter sig af en 'individualiserende taktik' i sit arbejde med at bringe borgerne mod frelsen. Denne magtform virker ved at fremstille en partikulær sandhed om den enkelte, som er helt afgørende for magtens virkemåde og effektivitet. At pastoralmagten har dette karaktertræk, skyldes ifølge Foucault dens herkomst i kristendommens bekendelses- og selvansagelsespraksisser og dens videreførelse af den særlige måde at forbinde magt og viden på, som kendetegnede disse praksisser. Pastoren var i sin ledelse af sin menighed og dens medlemmer afhængig af, at der fandt en 'sandhedshævdelse' sted, hvor det enkelte medlem bekendte sin sjæl og sine indre hemmeligheder for pastoren, der så kunne rådgive og lede den bekendende mod frelsen: "*Selvom den pastorale magt, som en hvilken som helst anden religiøs eller politisk magt, udøves på en hel gruppe, har den som hovedbestræbelse og hovedopgave kun at våge over alles frelse ved at tage hånd om hvert enkelt element, hvert får i flokken, hvert individ, ikke bare for at tvinge det til at handle på den eller den måde, men også ved at kende det, afdække det, få dets subjektivitet til at fremtræde og strukturere det forhold, det har til sig selv og sin samvittighed.*" (Foucault, 2000: 452). Med sin pointering af, hvordan pastoralmagten er drevet af et konstant incitament til at fremsige sandheden om sig selv, og gøre dette for enhver pris, forfølger Foucault Nietzsches idé om, at kristendommens kerne består i viljen til sandhed (Nietzsche, 1999: 166; Karlsen, 2004: 3).

Pastoralmagten er altså en magt, der påbyder individet at fremsige sandheden om sig selv, for at denne sandhed kan danne udgangspunkt for både individets arbejde med sig selv og andres bearbejdning af individet. Det er denne form for praksis, hvor individet underkaster sig eller hjælpes til at underkaste sig en bestemt sandhed om sig selv, som Foucault også betegner *subjektivering*. Pointen er nu, at den måde, hvorpå magt udøves i velfærdsstaten, netop viderefører pastoralmagtens mål og teknikker. Der er ikke, som i før-moderne samfund, tale om en magt, der udtrykker den suveræne herskers ret til at tage liv – altså en *repressiv* magt med ret til at beslaglægge ting, tid, kroppe eller, i yderste konsekvens, livet. Der er derimod tale om en *produktiv* magt, hvis mål er at fremelske og forbedre bestemte former for

liv – ikke så meget gennem påbud, trusler om vold eller andre asymmetriske tvangsformer, men derimod ved at bistå individer med at konstituere sig selv som bestemte subjekter. Foucault påpeger, hvordan pastoralmagten har knopskudt sig i form af diverse praksisser og institutioner, der har borgernes 'verdslige frelse' som mål: terapi, socialrådgivning, psykologhjælp, undervisning, kurser i selvudvikling mv. Indsatserne retter sig her mod borgerens kontinuerlige selvledelse og trækker på historisk autoriserede former for viden og ekspertise.

Det sociale arbejde er et praksisfelt i den moderne velfærdsstat, som i særlig grad synes at have videreført pastoralmagten. Målet i mange typer socialt arbejde er netop at drage omsorg for borgerens integration og selvudvikling ved at arbejde med hans selvværd eller selvforståelse og bibringe ham 'nødvendige personlige kompetencer'. Cruikshank (1999: 4) betegner socialt arbejde som en 'medborgerskabsteknologi', dvs. et redskab, der skal producere kompetente og integrerede medborgere. Det sociale arbejde er drevet af en vilje til 'empowerment' eller myndiggørelse, og derfor kan dets logik ikke begribes gennem en undertrykkelses- eller kontrolterminologi, som der har været tradition for i marxistisk inspirerede analyser. Man kan således anskue det sociale arbejde som en grundlæggende *liberal styringspraksis*, der på én gang opfatter frihed og autonomi som en given realitet og som noget, der skal produceres. Socialt arbejde skal på samme tid sikre individernes autonomi og selvstændige handlekraft og bidrage til at udvikle de evner og kompetencer, som forudsættes for at kunne begå sig som autonomt subjekt. Den magtudøvelse, der finder sted i socialt arbejde, står således ikke i nogen fundamental modsætning til menneskers identitet eller subjektivitet, men søger derimod aktivt at *konstituere* bestemte former for subjektivitet. På den baggrund kan det sociale arbejde anskues som et sammensat praksisfelt, der rummer en række subjektiviseringsstrategier, som trækker på forskellige vidensformer såsom psykologi, sociologi, jura og psykiatri.² Det særligt interessante ved socialt arbejde er, at det fremviser generelle forestillinger om medborgerskab, velfærd og integration og frihed. Målet er at således fremelske en slags 'almen social subjektivitet' hos den enkelte (Villadsen, 2004: 18).

Hvad kendetegner da nærmere det sociale arbejde som liberal subjektiviseringsstrategi? Moderne socialt arbejde, som vi kender det, opstod sidst i 1800-tallet, og dets særlige karakter skal utvivlsomt ses i relation til de specifikke historiske opkomstbetingelser. Denne pointe understreger Philp

2 Donzelot argumenterer for, at det sociale arbejde skal forstås ud fra dets strategiske konstellation af tre konstitutive dimensioner: det juridiske, det psykologiske og det pædagogiske (Donzelot, 1979: 99).

(1979)³ i sin bemærkelsesværdig artikel om ‘det sociale arbejdes vidensform’, *Notes on the form of Knowledge in Social Work*. Her argumenterer Philp for, at det sociale arbejde er en vidensform, der ligner både sociologi, psykologi og filosofi uden dog at være identisk med nogen af dem. Det sociale arbejde er et vidensfelt, der ganske vist trækker på disse discipliner, men det har sine egne ‘diskursive formationsregler’, som styrer dets vidensproduktion. Philp fremhæver tre sådanne formationsregler: For det første drejer socialt arbejde sig om at opdyrke generel samfundskompetence eller skabe, hvad man kunne kalde en ‘generel social subjektivitet’ hos den enkelte (Philp, 1979: 92-97). Mange praksisfelter indebærer subjektivisering, men det særlige ved socialt arbejde er, at der er tale om at skabe kompetente samfundsborgere i en almen forstand. Det sociale arbejde trækker således på generelle diskurser om menneskelighed, subjektivitet, socialitet og samfundsfællesskabet. I det øjeblik, at specifikke faglige diskurser om sygdom, psykiatri eller kriminalitet bliver dominerende i problemforståelsen, er der ikke længere tale om socialt arbejde. Det sociale arbejde kommer ind i billedet for at løse spørgsmålet om, hvordan et menneske kan komme til at fungere som ansvarligt samfundsmedlem, og det er kun relevant i de tilfælde, hvor en sådan mulighed er inden for synsfeltet. Personer, hvor forudsætnin-gerne for integration umiddelbart er umulige at få øje på, falder ifølge Philp uden for det sociale arbejdes genstandsfelt – fx langvarigt fængslede eller psykiatriske patienter, der er permanent indlagt. Grænsen mellem, hvem der er socialiserbar og kan gøres til mål for socialt arbejde, og hvem der ikke kan, er bevægelig og genstand for vedvarende debat.

For det andet anlægger det sociale arbejde et særligt ‘dobbeltblik’ på sin genstand – den fattige eller den sociale klient. Socialt arbejde funderer sig på en paradoksform for viden, som hævder at beskrive den enkelte i hans *partikulære* individualitet, og samtidig konstruerer en *universel* subjektivitet, der gøres gældende for alle (Ibid. 91). Det sociale arbejde fremstiller et individ, der kan indtræde som kompetent samfundsmedlem, fordi han tilskrives et *iboende potentiale* for social integration og udøvelse af ansvarligt medborgerskab. Når den enkelte klient har vanskeligt ved at indtræde i denne position, begrundes det med en række forhold, der fremstilles som objektive styringsproblemer. Det sociale arbejde isolerer og objektiverer de

3 Philp hævder, at det sociale arbejdes diskurs blev skabt i kraft af en række strukturelle forandringer, der fandt sted over en kort årrække sidst i 1800-tallet. Disse forandringer medfører den samtidige forekomst af en række forhold, der tilsammen muliggør etableringen af det sociale arbejdes diskurs: et filosofisk-antropologisk begreb om den fattige; den fortsatte idyllisering af barmhjertighedsgeringen; den filantropiske fattigundersøgelse; den begyndende anvendelse af videnskabelige kategoriseringer af de trængende; frygten for opstandelse blandt de fattige lag samt arbejderklassens faglige organisering. Philp fremfører på denne baggrund, at det sociale arbejdes diskurs – eller det, han beskriver som det sociale arbejdes system for vidensproduktion – blev grundlagt i løbet af perioden 1870-1900.

karaktertræk ved den sociale klient, der forhindrer ham i at optræde som kompetent samfundsmember. Af denne årsag har det sociale arbejdes diskurs et ambivalent forhold til deterministiske teorier om sociale problemer. Diskursen tilskriver alle klient-subjekter et iboende potentiale for social tilpasning og må derfor udgrænse enhver påstand om uomgængelige kræfter, som blokerer herfor, og er uden for individets kontrol. Der kan måske nok anvendes elementer fra deterministiske teorier, fx til at forklare, hvorfor et individ er blevet asocialt. Men de deterministiske kræfter kan ikke tildeles en uovervindelig karakter. I stedet må socialarbejderen forsøge at vise, hvordan man ved at tale til individets grundlæggende menneskelighed og bearbejde hans 'problemkompleks' kan realisere den enkeltes *iboende* sociale jeg. Teorier, som forfægter kræfter, der permanent er uden for individets kontrol (fx strukturel marxisme eller freudiansk psykoanalyse), må således enten ignoreres eller omfortolkes i det sociale arbejdes diskurs.

For det tredje udfylder socialarbejderen en rolle som *mediator* mellem samfundets 'normale' majoritet og de grupper, der opfattes som afvigende og truende (Ibid. 97-100).⁴ Socialarbejderen må 'tale for' klienten ved at beskrive hans potentialer, muligheder og fundamentale menneskelighed snarere end de konkrete handlinger, som klienten har udført. Klientens adfærd må gøres forståelig, genkendelig og tilgivelig. Fx må den socialarbejder, der arbejder med en klient, som er defineret som forbryder af den juridiske diskurs, forsøge at præsentere personens underliggende, essentielt menneskelige karakter. Han må producere et subjekt, som ikke er umiddelbart synligt, men som eksisterer som et potentielt, fremtidigt væsen. I sin relation til den sociale klient må socialarbejderen opmuntre klienten til at se de muligheder for social integration, autonome valg og ansvarligt medborgerskab, som han rummer. Socialarbejderen må med andre ord præsentere det 'sociale subjekt', der ligger gemt i klienten, over for fx dommeren, politimanden, lægen eller støttepersonerne i lokalsamfundet. Først når klienten har realiseret sin sociale subjektivitet og er blevet integreret, kan han tildeles 'diskursive retigheder' – dvs. selvstændig taleret.

Philps analyse har utvivlsomt stadig meget på sig, når det gælder om at begribe nogle af det sociale arbejdes mest centrale karaktertræk. Imidlertid bærer også hans diskurs præg af sin historiske kontekst sidst i 1970'erne: socialarbejdere, der problembestemmer og 'taler for' klienterne, tiltroen til, at alle kan integreres i statsfællesskabet mv. Den ekspertdrevne og behandlingsoptimistiske socialpolitik, som prægede perioden, er siden blevet afløst

4 Denne relation mellem socialarbejder og klient sporer Philp (1979: 74) tilbage til filantropien i 1800-tallet, hvor hjælpegeringen netop ansås som et middel til at vække menneskekærlighed og humanitet hos såvel giver som modtager. Ligeledes mener Philp, at socialarbejderens rolle som mediator mellem samfundets majoritet og de afvigende blev grundlagt sidst i 1800-tallet, hvor filantropisten skulle knytte varme bånd mellem de truende fattige og den respektable middelstand. Se også: Villadsen (2004: 102).

eller suppleret af bl.a. brugerorientering, systemkritik og diverse former for eksperimenterende socialt arbejde. Samtidig kan Philps analyse læses som en implicit påstand om, at de diskursive formationsregler, som etableres sidst i 1800-tallet, virker i en uforandret form i Philps samtid. Dette er, trods deres generelle karakter, næppe rimeligt. Hvis man vil undersøge nærmere, hvordan det sociale arbejde subjektiverer, er det med andre ord nødvendigt med en langt mere historisk specifik analyse end Philps. Subjektivering kan udøves ved hjælp af mange forskellige teknologier, ved at trække på mange forskellige former for viden og ekspertise, og den kan rette sig mod mange forskellige aspekter ved individet.

Det sociale arbejde kan betragtes ved hjælp af Foucaults begreb om praksisregimer, som netop udgør en analytisk indgang til at undersøge, hvordan magt og viden spiller sammen for at skabe bestemte former for subjektivitet (bl.a. Foucault, 1991a: 75). Et praksisregime kan beskrives som en tværgående orden eller systematik i de sociale praksisser, dvs. en systematik på tværs af fx behandlingsarbejde, aktivering og opsøgende socialt arbejde. Mere specifikt drejer en analyse af et praksisregime sig om at beskrive principperne for, hvordan der kan iagttages, tales og handles inden for beslægtede praksisfelter. Som beskrevet hos Dean (1999: 23) og Deleuze (1992: 160) kan et praksisregime analyseres med udgangspunkt i fire forskellige dimensioner: A) *Regler for iagttagelse*. Denne dimension drejer sig om de principper og metoder, der er forbundet med at iagttage – Foucault taler om ‘undersøgelsesritualer’. Hvad er det, man ser efter? Hvordan kan man se det? Hvilke teknologier må man anvende? Og hvilke positioner kan man indtage i forhold til sin undersøgelsesgenstand? Iagttagelsen isolerer bestemte styringsgenstande, fx ‘viljen’, ‘motivation’ eller ‘arbejdsmarkedsparathed’. B) *Regler for italesættelse*. Hvilke måder kan man tale og spørge på, og ved hjælp af hvilke begreber? Foucault taler om ‘procedurer for produktionen af sande udsagn’. Et praksisregime kan således analyseres i form af betingelser for, hvem der kan producere gyldige udsagn, og hvilke diskurser der kan trækkes på. Human- og samfundsvidenskaberne spiller her en afgørende rolle. C) *Regler for styring*. Denne dimension drejer sig om de måder, som der kan handles og interveres på. Fokus rettes med andre ord på de principper og metoder, hvorved man søger at påvirke andres handlinger: bestemte former for ekspertise, knowhow, teknikker og hjælpemidler. D) *Regler for subjektivering*. Endelig kan praksisregime-analysen undersøge regler for, hvordan mennesker skal forholde sig til sig selv som subjekter. Med andre ord: hvad er det for et selv-forhold, som vi enten selv søger at etablere, eller som andre søger at få os til at etablere? Hvordan vurderer, evaluerer og korrigerer vi os selv? Ud fra hvilke idealer, ønsker og

målsætninger? Foucault taler i denne forbindelse om 'etiske praksisser' som bestemte måder at praktisere frihed på.⁵

Man kan altså udpege praksisregimer i form af mønstre i de sociale praksisser – mønstre, der specificeres som regler for iagttagelse, italesættelse, styring og subjektivering. Det er imidlertid vigtigt at understrege, at sådanne praksisregimer må anskues som indlejret i mere overordnede politiske styringsprogrammer. Eller man kan som Dean (1999: 19) sige, at praksisregimer altid eksisterer i et miljø bestående af styringsrationaliteter, uden dog at kunne reduceres til disse. Subjektivierungsstrategier etableres med andre ord ikke løst fra de mere generelle konflikter, overvejelser og politiske strategier, som præger en given historisk kontekst. Det er Donzelots (1979) fremragende genealogi over familiepolitik og socialt arbejde et tydeligt eksempel på, idet praksisser såsom barmhjertighedsgerninger, filantropi og moderne socialt arbejde anskues i lyset af henholdsvis befolkningspolitik, den franske solidaritetsbevægelse og keynesiansk orienteret velfærdspolitik. Konstitueringen af individ og samfund ses således i en form for samtidighed frem for at udgøre to adskilte processer – et sociologisk perspektiv, som også findes udfoldet på forskellig vis hos Nobert Elias, Erving Goffman og Anthony Giddens.

Med overgangen til den moderne stat er styring ikke længere noget, som en suveræn hersker udøver 'oppefra og ned' over sine undersåtter. I stedet skal styring søge at skabe forbindelse mellem magtudøvelsen på diverse forskellige niveauer i samfundet, og genealogien kan derfor analysere, hvordan der arbejdes for at skabe *kontinuiteter* mellem den styring, som individet udøver på sig selv, den styring, som udøves individer imellem, og den måde, hvorpå staten søge styret (Foucault, 1991: 91; Villadsen, 2002). Dette er dog ikke det samme som at sige, at der i det moderne samfund faktisk *er* kontinuitet eller harmoni mellem magtudøvelsens forskellige niveauer. At sige, at det moderne samfund er præget af en strategi om disciplinering (som bl.a. søger at installere selvovervågning og et etos om evig forbedring af det menneskelige materiale) er heller ikke det samme som at sige, at dette samfund faktisk *er* et disciplineret samfund.

5 I sin analyse af seksualitetens historie opstiller Foucault en analytik, der netop kan anvendes til nærmere at undersøge subjektets selvpraksisser eller selv-ledelse (Foucault, 2004: 34-37). Han fremhæver her 4 dimensioner i analysen: 1) den etiske substans, dvs. bestemmelsen af det aspekt ved sig selv, som skal styres; 2) underkastelsesmåden, dvs. hvilke moralske regler man underkaster sig; 3) askese, dvs. hvilke arbejdsredskaber man kan anvende i sin selvpraksis, og 4) telos, dvs. hvad det er for et selvforhold, som selv-ledelsen skal producere. Som det ses, er analytikken overlappende med praksisregime-analysen, og der er da også i begge tilfælde tale om måder at undersøge, hvordan magt og viden spiller sammen i skabelsen af bestemte former for subjektivitet.

I det følgende vil forskellige typer socialt arbejde blive undersøgt med afsæt i den ovennævnte analytik – dvs., at det sociale arbejde vi blive anskuet som subjektiveringspraksisser, som er indlejret i mere generelle styringsstrategier og formes under indtryk af diverse politiske overvejelser og stridigheder. Der vil være tale om tre forskellige 'regimer' for socialt arbejde, nemlig *velfærdsstatsligt socialt arbejde*, *systemkritisk socialt arbejde* og *neofilantropisk socialt arbejde*. De forskellige regimer opererer med hver deres begreber om frihed, integration og realisering af menneskelige potentialer. De rummer hver især deres særlige magtformer, ligesom de hver især har omkostninger for de videns- og livsformer, der falder uden for det pågældende regimes diskursive acceptabilitetsregler.

Velfærdsstatsligt socialt arbejde

Det første regime for socialt arbejde kan betegnes som 'velfærdsstatsligt socialt arbejde' og havde sit højdepunkt i 1960'erne og 1970'erne under den universalistiske velfærdsstats storhedstid. Det sociale arbejde er her indlejret i en socialpolitisk planlægningsstrategi – den såkaldte 'velfærdsplanlægning' – som er kendetegnet ved en stærk optimisme med hensyn til mulighederne for gennem udbygning af det offentlige hjælpeapparat og ved brug af præventive og opsøgende indsatser at integrere alle i velfærdsstatens overgribende fællesskab. Velfærdsplanlægningen er et moderniseringsprojekt par excellence. Den er båret af en ambition om at foretage endelig problembestemmelse og opstille universelle definitioner på velfærd, en tiltro til sikker viden, og en tro på, at professionalisering og faglig ekspertise udgør en godartet kraft i samfundet. Velfærdsplanlægning trækker på ekspertdiskurser i form af økonomi, sociologi, psykologi og ikke mindst medicin, hvorved bl.a. medicinske analogier om 'diagnose', 'helbredelse' og 'normal funktionsevne' bliver overført til det sociale område. Idealet om velfærdsstaten har, som Højrup (2001) anfører, en affinitet med en Hegeliansk helhedstænkning. Fællesskabet anskues som universelt og altfavnende, mens enhver diskurs om forskellighed i form af forskellige subkulturer, livsformer eller behov, bliver mere eller mindre udgrænset. Hermed bestemmer velfærdsplanlægningen klientbehov med udgangspunkt i integrerede og normale subjekters behov frem for at tale om forskellige individer og gruppers forskelligartede, konflikterende og kulturelt bestemte behov (Leonard, 1996: 22).

Velfærdsplanlægningen er en *risikoforebyggende* og *risikofordelende* strategi. Det forsikringsprincip, som diverse arbejdersammenslutninger, understøttelseskasser og selvhjælpsforeninger havde etableret sidst i 1800-tallet, anvendes nu på hele staten. Ewald (1991) og Donzelot (1984) argumenterer overbevisende for, at forsikringsteknologiens opdagelse må betragtes som afgørende for udviklingen af velfærdsstaten som en særlig

rationalitet og styringsstrategi. Frem for at betragte sociale problemer såsom arbejdsulykker, sygdom, arbejdsløshed og lignende som 'skæbnens ugunst' eller nogens skyld, gør forsikringsteknologien det muligt at betragte den slags begivenheder som lejlighedsvist indtræffende hændelser, som kan gøres til genstand for kalkulation og kompensation. Det bliver også muligt at betragte disse hændelser som produkter af den kollektive orden, hvorfor der kan rejses en etisk fordring om, at kollektivet tager skridt til at afbøde disse hændelser. Velfærdsplanlægning kommer frem for alt til at handle om at forebygge, afbøde og eliminere de risici, som følger af det moderne samfunds indretning. Forsikringsteknologien muliggør således en særlig type samfund, nemlig et samfund, hvis medlemmer ser sig selv som bærere af de samme risici – og derfor må lade sig binde sammen af forskellige ordninger baseret på social solidaritet. I denne optik betragtes alle borgere som i udgangspunktet ens – imidlertid præges individerne af forskellige sociale betingelser og påvirkninger, som *udstyret* dem med forskellige risici, hvis de rammes af socialbegivenheder eller andre belastninger.

Velfærdsstatens sociale klient er et væsen, der er radikalt forskellig fra tidligere tiders fattiglem. Der er ikke længere tale om et menneske, der bebos af et iboende kim til fordærvelse, men derimod om et individ, som er formet af omgivende strukturer og samfundsmæssige vilkår. I stedet for at forsøge at dømme, hvorvidt *viljen* er fordærvet eller ej, drejer det sig om at vurdere, hvilken grad af *evne* individet er blevet udstyret med i forhold til at modstå sociale og samfundsmæssige belastninger. Klienten ses i vidt omfang som et produkt af kræfter, som han ikke selv er herre over, og opgaven bliver at bistå borgerne med at opbygge deres 'modstandskraft' eller 'beredskab', som det hedder. Bent Rold Andersen, som er hovedarkitekten bag de store socialreformundersøgelser i slutningen af 1960'erne (Rold Andersen, 1970; Ussing, 1970; Westergård, 1971; From, 1972), fremhæver netop temaet om vilje kontra evne i sin beskrivelse af henholdsvis 'den traditionelle opfattelse' og det 'moderne synspunkt' på socialpolitik. Rold Andersen angriber den traditionelle socialpolitik for at betragte borgerens reaktion på det omgivende samfunds påvirkninger som udelukkende et produkt af hans frie vilje. Borgeren anses her som »...*sin egen lykkes smed*«, og hans adfærd forklares som en afledning af »...*hans egen gode vilje*« (Rold Andersen, 1973a: 5). Det moderne synspunkt – som socialreformundersøgelserne bekender sig til – anskuer derimod borgeren som præget af de betingelser, udfordringer og muligheder, som han er vokset op med. Denne prægning skaber et beredskab hos den enkelte, som er afgørende for, hvordan han reagerer på de påvirkninger, han udsættes for: »*Det moderne synspunkt derimod siger, at borgeren har et beredskab, der er blevet bygget op gennem hans tilværelse; en psykisk, fysisk og uddannelsesmæssig struktur, som er skabt af de krav der er stillet til ham og de muligheder, han har haft for at opfylde kravene. I den givne situation udsættes han for påvirkninger, og hans svar afhænger af hans beredskab*« (Ibid. 5).

Objektet for velfærdsstatsligt socialt arbejde er klienten som *hjælpemodtager*. Offentlige eksperter tildeles positionen som kompetente og vidende subjekter, mens klienten optræder som objekt. I velfærdsplanlægningen optræder klienten som et rådvildt og forvirret menneske, der har behov for bistand til at danne sig et overblik over sit 'samlede problemkompleks'. Typisk savner borgerne erkendelse af deres hjælpebehov, hvilket skaber risiko for, at de udvikler alvorlige symptomer på social mistroivsel, førend de kommer i kontakt med det offentlige hjælpeapparat (se fx Kjems, 1971). Der er en betydelig bekymring over de tilfælde, hvor personer 'rammes af' sociale begivenheder uden at blive behandlet af det offentlige hjælpesystem. Disse personer udgør *risikogrupper*, som bør opspores og kortlægges, således at forebyggende indsatser kan iværksættes. En af hovedkonklusionerne i socialreformundersøgelserne er netop, at der eksisterer en gruppe mennesker, som har et stort, udækket behov for bistand fra det sociale hjælpeapparat. Der er tale om mennesker, der er rådvilde, ude af stand til at tage hånd om deres egen situation, og som desuden mangler basal viden om deres sociale rettigheder. Rapporten *Borgeren og tryghedssystemet* (Rold Andersen, 1970), indeholder bl.a. en analyse af socialbegivenheder, der har en varighed på mere end 3 måneder, fx sygdom, arbejdsløshed eller skilsmisse. Det anføres, at sådanne begivenheder normalt afstedkommer flere forskellige sociale problemer: økonomiske, bolig-mæssige mv., og derfor kræver en mangesidig social indsats. Når disse sager udvikler sig alvorligt, stiger behovet for rådgivning stærkt ligesom omfanget af de økonomiske konsekvenser. Rapporten konkluderer, at kun et mindre antal af de problemramte, får dækket deres behov for rådgivning. »*Den sociale situations komplicerethed illustreres især af det udbredte behov for vejledning og personlig støtte. De fleste undersøgelsespersoner havde kun et meget vagt kendskab til deres sociale rettigheder. De var ofte rådvilde og ude af stand til at ordne deres egne anliggender. Flertallet havde behov for rådgivning og vejledning, men kun et mindre antal fik dækket dette*« (Rold Andersen, 1970: 256).

Velfærdsplanlægningen søger en 'almengørelse' af socialpolitikken, således at de sociale foranstaltninger ikke længere er forbeholdt de borgere, der er ramt af alvorlige problemer. Det er derfor nødvendigt at etablere en ny samfundsnorm, der indebærer, "...at 'man går til rådgivningen' for at få hjælp til løsningen af sociale og psykiske problemer" (Udvalget om rådgivning inden for det sociale område, 1971: 18). På samme måde understreger Rold Andersen, at socialpolitikken bør tilbyde rådgivning i forbindelse med en bred vifte af uddannelses-, erhvervs- og bolig-mæssige problemer, og at den uden begrænsninger bør rettes til hele befolkningen: »*Man bør kunne konsultere det sociale servicesystem, ganske som man i dag konsulterer den praktiserende læge*« (Rold Andersen, 1972: 60). Målet er altså at skabe et subjekt, der *kender sin begrænsning* og går til rådgivningen, før problemerne udvikler sig. Der er tale om et pædagogisk oplysningsprojekt, der ikke blot retter sig mod socialt belastede og risikogrupper, men mod befolk-

ningen som helhed. Borgeren skal skabes som et subjekt, der erkender sin egen uformåen og finder det naturligt at samarbejde med den socialfaglige ekspertise om en tilbundsgående afklaring af sin situation. Et element i denne afklaring kan være at bringe klienten til at erkende, at hans skæbne ikke er at betragte som selvforskyldt, men snarere et resultat af en række eksterne påvirkninger og omstændigheder. Udgangspunktet er, at velfærdsstatens og klientens interesser er de samme, og derfor fremstilles relationen mellem socialarbejder og klient som grundlæggende godartet og ikke som konfliktfyldt.

Velfærdsstatsligt socialt arbejde får sin nødvendighed i kraft af kombinationen af to diskurser: en økonomisk diskurs om nationaløkonomisk vækst og en psykologisk diskurs om usikkerhed. Socialreformundersøgelserne og Rold Andersen kombinerer således økonomisk vækstteori med et socialpsykologisk begreb om 'usikkerhed' som almen menneskelig reaktion på stigende forandringskrav. Synspunktet er, at den hurtige samfundsudvikling skaber en følelse af kontroltab, manglende overblik og handlemuligheder hos den enkelte, som giver sig udslag i nedsat social funktionsevne, udvikling af sociale problemer og i sidste konsekvens manglende arbejdsduelighed. På denne måde kommer psykologisk usikkerhed til at optræde som en 'væksthæmmende faktor'. Faktisk synes alle de centrale begreber i det velfærdsstatslige regime for socialt arbejde – funktionsevne, socialbegenheder, usikkerhed, arbejdsduelighed, tilpasning mv. – at knytte an til det samme kernepunkt i planlægningsdiskursen: nationaløkonomisk vækst. Som Højrup (2001: 9) påpeger, optræder økonomisk vækst på samme tid som »...overordnet målsætning, som situationsbeskrivelse og som den alt-dominerende drivkraft, der allerede har opløst befolkningens faste samlivsformer«. Nationaløkonomisk vækst fremstilles på én gang som problemskabende og som målsætning, og hermed kommer individets *evne* til at modstå de medfølgende tilpasningskrav i centrum for indsatsen.

Der tales om, at der finder samfundsmæssige forandringsprocesser sted, som er hurtige, omfattende og stiller store krav til befolkningen, men at disse processer er uafvendelige og noget, man er nødt til at indrette sig efter. Dette viser sig bl.a. ved den gentagne brug af begreberne om tilpasning: 'tilpasningskrav', 'tilpasningsevne', 'tilpasningsvanskeligheder' mv. Disse problemer er ikke blot skadelige for de ramte selv, men påfører også samfundsøkonomien tab eller reducerede vækstbetingelser. Rold Andersen argumenterer således for, at de udbredte tilpasningsproblemer udgør en 'væksthæmmende faktor' i samfundsøkonomien: »Hvis mange mennesker har svært ved at klare det stadige omstillingskrav medfører det naturligvis ulemper for dem selv. Men det medfører også væsentlige ulemper for andre medlemmer af samfundet. Den erhvervmæssige og den sociale mobilitet nedsættes ganske betydeligt. De menneskelige tilpasningsproblemer bliver økonomisk set en væksthæmmende faktor som forøger spændingerne i samfundsøkonomien« (Rold Andersen, 1972: 60). Det drejer sig altså om

at fastholde borgerne i social ligevægt på trods af de accelererende omstillingskrav, der trækker i modsat retning. Social uligevægt betragtes på én gang som resultat af, og blokering for, den nationaløkonomiske vækst med dens hastige strukturforandringer. Derfor får socialpolitikken til opgave »... at begrænse forekomsten af væsentlige sociale tilpasningsproblemer eller indkomstbortfald og medvirke aktivt til løsningen af sådanne problemer, hvor de forekommer« (Rold Andersen, 1970: 15). Alle borgerne fremstilles nu som gensidigt forbundne inden for et nationalt fællesskab, der optimerer økonomisk vækst og minimerer utryghed og tilpasningsproblemer til glæde for alle. Velfærdsplanlægningen anvender empirisk-positivistisk samfundsvidenskab til at afdække uligheder og dårlige levevilkår og er båret af en tiltro til, at man kan bevæge sig mod lighed og velfærd inden for rammerne af et reformeret kapitalistisk samfund.

Velfærdsplanlægning er et moderne projekt, der drejer sig om at integrere gennem normalisering. Foucault (2002) beskriver netop, hvordan magten i den moderne stat ikke længere udøves i forhold til en entydig juridisk dom om lovlig eller ikke-lovlig. Loven trak en skarp grænse mellem dem, der stod inden for, og dem, der satte sig uden for fællesskabet. I modsætning hertil er *normen* kendetegnende for et fællesskab, der ikke udelukker nogen, men som konstant er i færd med at integrere alle. Afvigere repræsenterer ikke længere et enkeltstående lovbrud, men snarere diverse normafvigelser. Velfærdsstatsligt socialt arbejde abonnerer på en sådan integrationsstrategi, der især virker ved at korrigere normafvigelser. Disse afvigelser fremstilles som objektive problemer inden for ekspertdrevne diskurser, som ikke opererer gennem distinktioner mellem *godt og ondt*, men gennem distinktioner mellem *normalitet og patologi*. I det velfærdsstatslige sociale arbejde bestemmer eksperter objektive problemer, som klienten så skal gøre til sine, dvs. gøre til en del af sin selvforståelse. Vi kan derfor sige, at det er en strategi, som i udpræget virker gennem subjektivering af objektivt bestemte problemer.

Systemkritisk socialt arbejde

Det andet regime for socialt arbejde er *det systemkritiske sociale arbejde*, som blev udviklet i første halvdel af 1970'erne som en slags modsvar på velfærdsplanlægningen. Fortalerne for denne type socialt arbejde – som primært er kritiske intellektuelle, venstreorienterede socialarbejdere og private sociale organisationer – hævder, at velfærdstatens måde at fremstille sociale problemer på dækker over de egentlige problemskabende mekanismer i samfundet. Diagnoser og individuel problembestemmelse udgør en individuel sygeliggørelse, som tjener til at legitimere 'det syge samfund' – dvs. en samfundsorden, der rummer visse indbyggede krisetendenser og fremmedgørende mekanismer. De mest radikale repræsentanter hævder, at

traditionelt socialt arbejde er meningsløst, eftersom sociale problemer og afvigelser er determineret af samfundsmæssige strukturer. I stedet for at tilpasse afvigere eller opøve modstandskraft hos borgerne, skal indsatsen rettes mod selve *de problemskabende strukturer*. Socialarbejderne skal arbejde for politisk bevidstgørelse af klienterne og det øvrige samfund. Man må solidarisere sig med klienterne i stedet for at optræde som 'lappeskrædder' og systemets forlængede arm. Det sociale arbejde skal ud af afvigeren skabe et individ, der er bevidst om, at hans problemer er af en kollektiv og samfundsmæssig karakter. Flere mener, at det sociale arbejde skal frisætte de kreative og musiske sider af mennesket, som det industrielle forbruger-samfund systematisk fortrænger. Dette systemkritiske sociale arbejde havde en ganske kort blomstringsperiode i første halvdel af 1970'erne, men bliver i slutningen af årtiet udgrænset til en stadig mere marginal position. I dag kender vi knap de begreber, der blev anvendt med stor selvfølgelighed inden for dette regime: 'psykostrissere', 'tilpasningsteknikere', 'tilværelsespolitik', 'solidarisk psykologi' mv.

Systemkritisk socialt arbejde trækker på forskellige marxistiske og sociologiske teorier til forklaring af det sociale arbejdes funktionsmåde i det industrialiserede (og borgerlig-kapitalistiske) samfund. Flere af tidens kritiske skribenter anvender desuden teorier om stigmatisering hentet i Goffman-traditionen til at forklare, hvad det er for en (latent) funktion, som samfundets afvigere udfylder. I en diskussion af dette tema i *Socialrådgiveren* i 1968 hævder overlæge i psykiatri Finn Jørgensen, at der er en tendens til, at et voksende antal afvigere diagnosticeres eller anskues som psykisk syge. Inden for psykiatrien beskæftiger man sig ifølge Jørgensen i stigende grad med adfærdsforstyrrelser, forstået som »...forstyrrelser, hvorved den enkelte person ikke er i stand til at leve op til de forventninger, samfundet (...) nærer til ham« (Jørgensen, 1968: 173). Hermed bliver der i voksende omfang lagt vægt på 'sociale kriterier' ved bestemmelsen af, hvorvidt en person er psykisk syg. Jørgensens analyse hævder, at mange af de karaktertræk, der typisk tilskrives afvigere, i virkeligheden skyldes samfundets reaktion på 'den primære afvigelse'. Han pointerer derfor, at man med rimelighed kan tale om en 'sekundær afvigelse', som er et produkt af samfundets negative holdning til afvigende personer og deres opførsel, fx medicinmisbrugeres adfærd eller psykopatologiske træk hos seksuelle afvigere. På linje med den øvrige systemkritiske litteratur argumenterer Jørgensen for, at socialarbejdere må træde ud af rollen som symptombehandlere, der bidrager til samfundets stempling af de afvigende. I stedet må socialarbejdere begynde at undersøge og reflektere over, hvilken betydning de har for patienten i form af forskellige former for stigmatiserede påvirkning. Jørgensen skriver bl.a. om socialarbejderen: »(H)an har til stadighed pligt til at undersøge sammenhængen mellem social afvigende adfærd og de sociale forhold, at undersøge den indflydelse han selv har på patientens adfærd, en indflydelse som altså ikke altid er terapeutisk« (Jørgensen, 1968: 175). På denne måde

gør Jørgensen sig til talsmand for et generelt synspunkt i det systemkritiske sociale arbejde, nemlig at samfundet har en interesse i at 'uskadeliggøre' påfaldende og kritiske personer ved at definere dem som afvigere. Han argumenterer på den baggrund for, at socialarbejdere ikke blot bør være behandlere, men at de også har en rolle som forskere, der undersøger og oplyser om samfundsmæssige virkninger på klienter og patienter.

Mange af fortalerne for systemkritisk socialt arbejde anlægger en mere udpræget marxistisk forklaringsramme og betragter det sociale arbejde som del af statsinstitutionernes ideologiske funktioner. Her er Althusser en central repræsentant med sin kritik af 'de ideologiske statsapparater' (Althusser, 1983). Althusser's pointe er bl.a., at staten har en afgørende funktion, når det gælder reproduktionen af kapitalistiske ejerskabs- og produktionsforhold. Staten sikrer ikke blot den kapitalistiske samfundsorden gennem sit voldsmonopol og sine retshåndhævende institutioner – de såkaldt *repressive* statsapparater (militær, politi, domstole) – men virker også gennem *ideologiske* statsapparater. De to typer statsapparater deler en fælles ideologisk funktion. De fungerer nemlig begge på basis af de dominerende klassers ideologi, hvis funktion er at sikre reproduktion af kapitalistiske produktionsforhold. Men de *ideologiske* statsapparater, fx uddannelsesinstitutioner, kirken, socialvæsen, kulturinstitutioner mv., spiller en afgørende funktion, idet de virker ved aktivt at producere og reproducere ideologi. Disse institutioner udøver praksisser, der drejer sig om at skabe bestemte subjekter: »[E]nhver ideologi har til funktion (hvad der definerer den) at 'konstituere' konkrete individer som subjekter.« (Althusser, 1983: 49). Dette sker gennem, hvad Althusser kalder interpellation eller 'anråbelse'. Subjektet (mis)genkender sig selv via den måde, det anråbes på, idet det er ideologien, som anråber det. En central funktion ved anråbelsen er således, at vi oplever, at vi genkender os selv i interpellationen af os. Fx: 'her du dér, forbruger!, Arbejdssøgende!, Moder!, Forsørger!'. Dette er misgenkendelser, fordi der er tale om positioner, som strukturen udpeger, og ikke – selvom det kan opleves som sådan – om identiteter, der kommer indefra et bevidst subjekt. Hos Althusser er subjektet således ikke bevidsthedens kilde eller det subjektive indslag i den historiske proces, men derimod et produkt af en særlig ideologisk praksis, der virker gennem interpellation.

Hos flere af de systemkritiske repræsentanter er der ikke langt fra at tale om installation af ideologi til at tale om fortrængning af essentielle menneskelige karakteristika. På forskellig vis formuleres det synspunkt, at det hurtigt udviklende industrisamfund kræver af individerne, at de undertrykker visse grundlæggende behov og karaktertræk. Det gældende samfundssystem kræver af individerne, at de optræder som disciplinerede producenter og konsumenter, og dette indebærer en fortrængning af menneskets iboende kreative og musiske sider. Mange mennesker har imidlertid problemer med at gennemføre denne fortrængning, og det er dem, som ender som sociale klienter. Dette fænomen beskrives bl.a. gennem begreberne primærprocesser

og sekundærprocesser, som er hentet hos Freud. Et sted defineres begreberne således: »Primærprocesserne betegner processer, som er forbundet med det umiddelbare legende og musiske, der står i nærmere forbindelse med ubevidste behov og er ubunden af vedtagen logik og indsnævrende grænsedragninger i oplevelserne. I modsætning hertil er sekundærprocesserne knyttet til strukturering, abstraktion, intellektualitet, sprog etc.« (Hoffmeyer (1971: 214). Påstanden er nu, at produktionssamfundet kræver en fortrængning af primærprocesserne til fordel for sekundærprocesserne, og at de sociale klienter er de personer, der er ude af stand til at foretage denne fortrængning: »Det er lige så klart, at kravet om produktivitet, som vi må honorere for at tjene penge, kun lader sig tilfredsstillende ved at vi udvikler vores evne til præcisionsarbejde og -tænkning maksimalt (en af skolens funktioner). De mennesker, som ikke er i stand til at foretage dels de passende fortrængninger, og dels den tilsvarende underkastelse under sekundærprocessernes krav, vil klare sig dårligt i samfundet med mindre de finder beskæftigelse inden for specielle områder, som f.eks. kunsten. Det er nogle af dem man møder i forsorgen som drankere, narkomaner, neurotikere, skizofrene etc.« (Hoffmeyer, 1971: 216-217). De systemkritiske socialarbejdere beskriver den eksisterende socialpolitik som en 'overlevelsespolitik', idet den søger at tilpasse mennesket til produktionssamfundet gennem fortrængninger. Deres bud på en strategi for en mere menneskelig samfundsudvikling består derimod i at føre 'tilværelsespolitik', som bl.a. skal sikre »...genindsættelsen af det fortrængte primærprocesområde i bevidstheden« (Ibid. 218). Tilværelsespolitikken skal dels arbejde for at muliggøre de fortrængte 'oplevelsesmuligheder', og dels bringe de sociale klienter til at forstå, at de ikke er syge, men snarere symptomer på et samfund, som er sygt. Dette skal bl.a. ske ved, at de afvigende indlemmes i grupper, der kæmper for udskiftningen af de 'invaliderende produktionsforhold' med solidariske/socialistiske, fx gennem optagelse i kollektiver, deltagelse i politisk teater mv.

Fælles for den såkaldte antipædagogik, antipsykiatrien og den solidariske psykologi er altså at undgå at objektivere 'klienten' som et problem, der skal behandles. Udgangspunktet er, at mennesket grundlæggende er et socialt, kreativt og legende væsen. Imidlertid har samfundet udviklet sig således, at menneskets socialitet har særdeles vanskeligt ved at komme til udfoldelse. Adjunkt Finn Held skriver: »Mennesket er ikke et væsen, der skal gøres socialt. Mennesket er et socialt væsen, men vi har rigtignok udviklet vort samfund i en sådan retning, at det er ret så vanskeligt at eksistere i relationer til andre mennesker, hvor man kan vise, at man er et socialt individ« (Held, 1971: 179, tekstens fremh.). En generel strategi bliver at skabe rum, hvor de belastede og afvigende friholdes fra industrisamfundets krav og prægning, således at de 'umiddelbart menneskelige' sider kan genopvækkes og udfolde sig. Såfremt menneskets grundlæggende kreativitet, ubevidste behov osv. – altså primærprocesserne – skal frisættes, må der skabes steder, hvor man kan 'unddrage sig arbejdsprocessen', som det hedder. I antipædagogikken

understreges det således, at udøvelsen af en ikke-undertrykkende pædagogik kræver, at de sociale institutioner løsrives fra det omgivende samfund. Det gælder om, som Held formulerer det, at undgå at skabe institutioner, der reducerer »...børnene og de unge til nogle væsener, der skal gøres noget ved, for at de kan blive til rigtige mennesker« (Held, 1971: 180). Det drejer sig om at skabe et miljø for børn og unge, som ikke er præget af opdragelse, men først og fremmest er et sted, hvor mennesker kan være sammen 'som de mennesker, de er'. Noget sådant kræver imidlertid, at institutionen løsriver sig fra resten af samfundet: »Institutionen, som en særlig enklave løsrevet fra det normale samfund, gør det faktisk muligt at afskaffe pædagogikken og skabe samværsformer mellem børn og voksne, hvor børnene får lov til at være børn, lege, være spontane, være menneskelige uden at være udsat for opdragerens stadige indgreb og bedreviden« (Ibid. 176-177). En central antagelse i mange typer systemkritisk socialt arbejde er således, at den ideologiske reproduktion og undertrykkelsen af individernes grundlæggende subjektivitet kan bringes til ophør inden for sådanne isolerede enklaver. Kollektivet, højskolen og den politiske teatergruppe udgør de fysiske udtryk for denne tankegang.

Det systemkritiske sociale arbejde fremstår som en direkte modsætning til det velfærdsstatslige sociale arbejde. Med afsæt i begreber om ideologisk reproduktion, stigmatisering, social kontrol og fortrængning hævder det, at traditionelt og systembåret socialt arbejde udspinder et net af overvågning og normalisering under dække af videnskabelige og tilsyneladende neutrale termer. I realiteten er der tale om en ideologisk reproduktion, som bidrager til at opretholde et bestemt samfundssystem, der af nogle beskrives som funderet på udbytningsrelationer og af andre som fremmedgørende. Alligevel har de to regimer for socialt arbejde faktisk også afgørende lighedstræk. Således er systemkritisk socialt arbejde også et barn af oplysningstiden. Også i det systemkritiske sociale arbejde er der stor tiltro til viden og autoriteter. Begge regimer funderer sig på ekspertviden, som tildeles en højere autoritet end andre former for viden; de søger begge at handle på klienter og afvigere med reference til begrebet om 'individets eget bedste'; og de indebærer begge, at klienten underkastes professionelle, administrative eller politiske autoriteter. Fælles for regimerne er desuden, at de begge forfægter eksistensen af almene menneskelige behov, som tager form som et generaliseret subjekts behov – nemlig henholdsvis 'mennesket som artsvæsen' og 'velfærdsborgeren'. Og endelig benytter begge regimer sig af et gammelt 'diskursivt trick' i det sociale arbejde: klienten fremstilles som magtesløs og umyndig, men det sociale arbejde lover at gøre ham magtfuld og myndig (Cruikshank, 1999). I det systemkritiske sociale arbejde fremstilles den sociale klient som fremmedgjort og magtesløs, fordi han er blevet indpodet den opfattelse, at hans problemer er individuelle. Han må derfor bevidstgøres om samfundets sygdomsskabende karakter, før han kan blive myndighed og handle.

Systemkritisk socialt arbejde taler for en frisættelse af mennesket med reference til bestemmelser af, hvad mennesket i virkeligheden er for et væsen. Hermed etableres en ganske bestemt forestilling om magt: magt er noget, der udøves som klassesdominans og opretholdes gennem produktionsprocessens organisering og den ideologiske reproduktion i diverse samfundsinstitutioner. Denne forestilling betragter imidlertid ikke de praksisser og institutioner, der arbejder for politisk bevidstgørelse af de problemramte, som domæner for magtudøvelse. Eller, man kan som Leonard (1996: 17) sige, at den marxistiske socialarbejderdiskurs er ude af stand til at iagttage sin egen praksis som en særlig magt-viden strategi. De kritiske socialarbejdere taler om frisættelse, ligeværdighed og bevidstgørelse, ikke om styring. Frihed opnås ved at frisætte individet fra alle det borgerlige samfunds disciplinære praksisser og institutioner. De systemkritiske socialarbejdere ønsker at flytte afvigerne ud af de eksisterende sociale institutioner, som bidrager til fortrængningsprocessen. I stedet skal samfundets ofre indsættes i en ny terapeutisk institution: kollektivet. Politisk bevidstgørelse og kollektiv identitetsdannelse er ikke magtudøvelse, men et middel til realisering af 'objektive interesser'. I det systemkritiske sociale arbejde skal der således også ske en subjektivering af objektivt bestemte problemer – blot med den forskel, at problemerne her har en samfundsmæssig karakter. Systemkritisk socialt arbejde hævder således at kunne gennemføre en *ægte* bevidstgørelse af den ramte ved at hjælpe ham til en erkendelse af, at hans opfattelse af sig selv er konstrueret inden for rammerne af borgerlig ideologi. Det subjekt, som skal frembringes af det sociale arbejde, er derfor et politisk bevidst subjekt. Men det er ganske store krav, som stilles til den enkelte. Den socialt belastede skal sættes i stand til at gennemskue sine sociale problemers forbindelse med den kapitalistiske produktionsproces, statens klassenatur og historiens udvikling. Han skal med andre ord tilegne sig et verdenssyn, som har en særdeles omfattende karakter. Og han skal på denne baggrund bidrage til at løfte et meget stort projekt, som i de mest ambitiøse bidrag drejer sig om intet mindre end en politisk og økonomisk revolution. I de mest radikale versioner skal afvigeren transformeres, således at han kan indtræde som 'historiens subjekt'.

På trods af en betydelig tilslutning fra især socialarbejdere og etableringen af diverse former for alternative sociale projekter og institutioner formår det systemkritiske regime aldrig at sætte sig igennem i den offentlige planlægningsstrategi. Sammen med den stigende miskreditering af marxismen sker der sidst i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne en hurtig udgrænsning af det systemkritiske regime og dets forklaringsmodeller. Samtidig synes samfundsmæssige strukturer i stigende grad at glide ud af det sociale arbejds synsfelt.

Neofilantropisk socialt arbejde

Begrebet *neofilantropisk socialt arbejde* skal betegne det aktuelle regime for socialt arbejde, som har udviklet sig fra starten af 1980'erne og frem. Op igennem 1970'erne fortsætter den udbygning af det sociale system, som den behandlingsoptimistiske velfærdsplanlægning havde accelereret. Men i begyndelsen af 1980'erne formuleres der i den socialpolitiske debat og i socialarbejderkredse et voldsomt opgør med hele planlægningsstrategien og dens tiltro til fagekspertise, udbygning, opsøgning og universalisme. Det professionelle personale i den sociale sektor angribes for bedrevidenhed, for at 'frarøve' klienterne selvbestemmelse og selvansvar og endog for at være drevet af egennyttige motiver om vækst og sikring af egne jobs (Bjerregård, 1980). Det regime for socialt arbejde, der nu etableres som alternativ, genopdager og fremviser en række centrale liberale forestillinger. Relationen mellem staten og borgeren fremstilles i stigende grad som grundlæggende konfliktfyldt og tendentielt perverterende – dvs. præget af risici for overgreb, overstyring og kvælende omklamring, som eroderer borgerens autonomi og selvstændige initiativ. Denne liberale forestilling om den *overstyrende* stat kontra den myndige borger synes at genspejle sig i relationen mellem staten og det civile samfunds fællesskaber. Eller man kan som Philp (1979: 99) sige, at italesættelsen af relationen socialarbejder/klient og relationen stat/civilsamfund styres af de samme diskursive regler. Også de lokale fællesskabers potentiale for selvansvarlighed og selvstændig problemløsning synes at være permanent truet af et velvilligt, men potentielt koloniserende statsapparat. Hermed bliver det evige liberale styringsproblem særdeles nærværende i socialpolitikken: staten kan i stigende grad selv styre og er i stigende grad afhængig af problemløsningsstrategier udviklet i det civile samfund. Men det civile samfunds aktører betragtes som sårbare for statslig styring og berøring, hvorfor staten må nøjes med at optræde som 'animator' eller 'igangsætter' (Donzelot & Estebe, 2001) via diverse former for forsigtigt *stimulerende* tiltag – puljemidler (SUM, PUF m.fl.), sociale forsøgsprojekter og afvikling af love, der kunne blokere frivillige aktiviteter (Villadsen, 2000).

Det neofilantropiske sociale arbejde fremviser også en anden liberal problematik, nemlig spørgsmålet om, hvordan individet kan konstitueres som myndig borger. Her hævdes det fra mange sider, at den hidtidige socialpolitik langt fra har sikret en myndiggørelse af borgere og klienter. Tværtimod har der været en tendens til blot at udbetale passive ydelser, som har haft umyndiggørende effekter på 'en hel generation af ydelsesmodtagere' – som det hedder. Karen Jespersen formulerer dette synspunkt med stor tydelighed i bogen *Opgør med den ny fattigdom* (1999). Den egentlige fattigdom er ikke af materiel karakter, men drejer sig om individers fastlåste selvforståelse og mangel på personlig udvikling. Devisen synes at være, at før klienten har fået orden på sit selvforhold, vil enhver materiel hjælp være enten spildt el-

ler virkningsløs. Åkerstrøm Andersen (2003: 82) beskriver således, hvordan der i socialpolitikken sker en forskydning, således at klientens *selvforhold* bliver det egentlige styringsproblem. Med myndiggørelse som hovedmål og klientens selvforhold som styringsproblem kommer en række af de hidtidige socialfaglige sandheder under pres. Den socialpolitiske diskurs sætter nu skel mellem, på den ene side, en moderne og 'aktiv' socialpolitik, der netop kan skabe myndiggørelse, selvværd, uafhængighed osv., og, på den anden, en forældet og 'passiv' socialpolitik baseret på overførsler, der skaber det diametralt modsatte (se fx Socialministeriet, 1990). Bestemmelsen af den passive kontra den aktive socialpolitik sker bl.a. gennem følgende begreber (Villadsen, 2004: 210):

Den passive socialpolitik (fortid)	Den aktive socialpolitik (fremtid)
Umyndiggørende, frarøver ansvar	Myndiggørende, tildeler ansvar
Kategorisering af klienten	At møde mennesket, som det er
Bedrevidende teoretiseringen	Respekt for klientens viden og erfaring
Socialarbejderen som behandler	Socialarbejderen som konsulent
Passiv hjælp	Aktiv hjælp
Fokusering på problemer	Fokusering på ressourcer
Magtesløshed	Empowerment
Uudnyttede potentialer	Hjælp til selvhjælp
Afhængighed	Uafhængighed
Stigmatisering og selvforagt	Selvværd og selvtillid
Fastlåsthed	Selvoverskridelse
Ydre, materiel fattigdom	Indre, åndelig fattigdom
Usynlig magt	Synlig magt

Figur fra: Villadsen, 2004: 210

De ovenstående begreber problematiserer navnlig den såkaldt passive socialpolitik på to punkter. For det første hævdes det, at den socialfaglige problembestemmelse forhindrer et 'ægte' og 'ligeværdigt' møde. Hermed sker der en umyndiggørende kategorisering af klienten, og socialarbejderen ser udelukkende hans problemer, ikke hans ressourcer. Der formuleres altså et dilemma om *teoretisk problembestemmelse* kontra *det umiddelbare møde*. For det andet hævdes det, at socialarbejderen har overtaget ansvaret fra klienten. Man har 'stjålet' klientens problemer i stedet for at sætte ham i stand til selv at arbejde med dem. Man har ikke været opmærksom på, at socialt arbejde udøver en magt, der kan 'klientisere' klienten ved at erodere hans selvværd, handlekraft og myndighed. Faktisk hævdes det sociale arbejdes passiviserende, umyndiggørende og afhængighedsskabende virkninger at udgøre et lige så stort problem som de sociale problemer, klienterne i øvrigt er påvirket af. Hermed bliver det gammelkendte dilemma om autonomi kontra styring radikaliseret. Det gennemgående spørgsmål bliver, hvordan

der kan udøves en magt over klienten, som maksimerer klientens magt over sig selv. Denne opgave afføder en række nye teknikker, begreber og principper i det sociale arbejde såsom kontrakter, princippet om socialarbejderen som 'katalysator' og 'konsulent' samt kravet om, at socialarbejdere skal optræde som 'rigtige mennesker' snarere end som fagpersoner.

Det neofilantropiske sociale arbejde er generelt præget af, hvad vi kan kalde en postmoderne tvivl og selvrefleksivitet. Der rejses i stigende grad tvivl om hidtidige socialfaglige udgangspunkter og sandheder: Hvad er velfærd? Hvad er integration? Hvad er et fællesskab? Hvad er en hjælp, og hvad er ikke en hjælp? Hvad er det gode liv? Diskussionerne er her præget af det generelle postmoderne opbrud. De store fortællinger om humanismens fremgang, videnskabens fremskridt og realiseringen af essentielle menneskelige potentialer kan ikke længere fungere som legitimeringsgrundlag, som allerede Lyotard (1979) påpegede. Der sættes igen fokus på modernitetens bagside i form af værdiforladt rationalisering og selvkørende planlægning (som måske får et af sine skarpeste udtryk i Baumanns (1989) bog *Modernitet og holocaust*). Men samtidig fremhæves det, at det moderne ordensprojekt, der søgte mod en endelig bestemmelse af verden, afløses af en postmodernitet, der potentielt åbner mulighed for at leve med flere ambivalenser (Bauman, 1991). Moderniseringsprojekternes sikre viden, som også legitimerede velfærdsplanlægningen og det systemkritiske sociale arbejde, synes at blive afløst af langt mere relativistiske positioner. De mest radikale tilslutter sig synspunktet om, at sandhed, gyldighed og legitimitet bestemmes af kriterier, som er interne i forhold til specifikke diskurser eller meningssammenhænge. Det pointeres, at definitioner på det gode liv er kulturelt bestemte i forhold til forskellige grupper, tider og steder. Og fra flere sider kræves det, at der skabes mere plads til forskelle og alternative livsformer (fx Brandt, 1999; Bech-Jørgensen, 2001). De postmoderne refleksioner rejser således tvivl og giver anledning til kritisk selviagttagelse. Men de afskaffer ikke ambitionerne om at problembestemme, integrere osv. Der er snarere tale om en hyperradikalisering af klassiske spændinger i det sociale arbejde: styring kontra autonomi, individualitet kontra kollektivitet, konstruktivisme kontra essentialisme mv. Disse dilemmaer er til permanent diskussion overalt i det neofilantropiske sociale arbejde.

Den postmoderne tvivl kommer ikke mindst til udtryk i forhold til de traditionelle socialfaglige teorier og kategoriseringer, hvis gyldighed betvivles, fordi de synes at gøre vold på virkelighedens mangfoldighed, og hvis legitimitet problematiseres, fordi de er ladet med magt. Problemet er, at socialarbejderen er tilbøjelig til at læse klientens udsagn og handlinger ind i sin egen forståelseshorisont i stedet for at se ham som det 'hele' og unikke menneske, han er. Nogle sætter skel mellem en 'abstrakt og positivistisk teori', der reducerer virkelighedens unikke mennesker, på den ene side, og en 'etisk styret dialog', der er i stand til at se det hele menneske i den anden. I stedet for at oplyse, afdække eller forklare klientens situation

anklages den socialfaglige teori ligefrem for at 'forvrænge' og 'reducere' virkeligheden. Som der skrives i en artikel i Socialrådgiveren: »Når etikken er vores perspektiv, bliver vejledningen og rådgivningen en levende og ægte dialog. For parterne ser hinanden som de hele mennesker, de hver især er, som mennesker med komplekse følelser, med mange forskellige tanker, med vilje og med krop. De ser hinanden som unikke, med hver deres personlighed og erfaringer. Det er netop således, at vi bliver konkrete for hinanden. 'Konkret' betyder, at det hele er med, at virkeligheden får lov til at blive og forblive 'fuldt udvokset' – i modsætning til det abstrakte, hvor der er 'trukket fra' virkeligheden.« (Buhl & Flindt Pedersen, 1999: 20). Debatterne er præget af en stigende frygt for at essentialisere menneskets behov og forhåndsbestemme klienterne i teoretiske kategoriser. Det gælder om at gøre op med en arbejdsform, hvor socialarbejderen fortolker, problembestemmer og handler *for* eller *på* klienten. I stedet skal ægte dialog, menneskelig intuition og ligeværdighed kendetegne mødet mellem socialarbejder og klient, hedder det. Socialarbejderen skal nu optræde som en 'katalysator' for klientens formulering af visioner og valg (Hougaard, 1989).

En løsningsstrategi på dilemmaet om teoretisk problembestemmelse kontra det umiddelbare møde er at etablere en dialog med klienten, hvor denne frit skal fremsige sine visioner og ønsker – dvs. uden at der foretages kategorisering og socialfaglig problembestemmelse. På denne baggrund bliver det socialarbejderens opgave at hjælpe klienten til at udpege de visioner, som er 'inden for det opnåeliges rammer'. Denne løsningsstrategi stiller imidlertid det sociale arbejde i et dilemma: på den ene side skal klienten selv fremsige sine visioner og træffe valg. På den anden side er det ikke hvilke som helst valg, som kan accepteres som selvstændige og ansvarlige valg. Disse skal bl.a. være realistiske, konstruktive og fremadrettede. Således er det sociale arbejde – på trods af nye begreber om harmreduction og brugerdefinerede tilbud – fortsat drevet af et handlingsimperativ, der drejer sig om at forandre klienten og hans selvopfattelse. Dette skyldes, at det sociale arbejde i mange tilfælde fortsat (nødvendigvis) opererer med *substantielle* forestillinger om, hvad klienten er for en størrelse, hvad der er velfærd, og hvad der er integration. Dette ses bl.a. i den socialfaglige litteratur, hvor en af de centrale tekster om motivationsarbejde opererer med en 'positiv kerne' karakteriseret ved konstruktiv livsførelse, målrettethed, ønske om socialitet og aktivitet (Revstedt, 1995). Socialarbejderen må her søge at befri klienten for de lidelser og destruktivt virkende kræfter, som klienten over tid er blevet påført. At der er tale om en slags genfødsel af klienten til sin egentlige menneskelighed, fremgår af erklæringen: »Det nyfødte barn har ingen destruktive kræfter i sin positive kerne« (Revstedt, 1995: 48). Også i aktiveringsarbejde er der i nogle tilfælde essentialiserende forestilling om det menneskelige subjekt på spil. I Berg Sørensens instruktionsbog *Metodebog for projekter – aktivering og forrevalidering* (2001) hævdes det således, at de aktiverede

i udgangspunktet var i besiddelse af en 'lønmodtagerbevidsthed'. Mange år med passive ydelser har imidlertid i de fleste tilfælde fortrængt denne grundindstilling, og en hovedopgave i aktiveringsprojekterne bliver derfor at 'tilbagerulle klientiseringen', således at klienten kan genindtræde i sin oprindelige karakter.⁶ Også under postmodernitetens reflektive tvivl synes det sociale arbejde at operere gennem en mekanisme, hvor forestillinger om subjektets grundlæggende karakter danner udgangspunkt for 'klientrettet socialt arbejde med forandringsmålsætning' – forestillinger, der bl.a. er inspireret af humanistisk antropologi, teorier om social integration eller begreber om forpligtende medborgerskab.

Samtidig er det klart, at magtudøvelsen varierer mellem forskellige typer socialt arbejde, bl.a. hvad angår omfanget og dybden af forandringsambitionerne. En væsentlig forskel er graden af tvangsansvendelse, fx mellem omsorgstilbud og projekter baseret på brugerinddragelse, på den ene side, og aktivering, børnefjernelse eller tvangsindlæggelse på den anden. Tvungen kommer ind i billedet i de tilfælde, hvor individets vilje og selvbevidste myndighedsudøvelse ikke umiddelbart er til at få øje på. Det afgørende er således, at de forskellige former for tvangsansvendelse ikke står i modsætning til individets identitet eller selvrealisering, men derimod netop har til formål over tid at myndiggøre stofmisbruger, den arbejdsløse eller den psykiatriske patient. Det største problem er netop de klienter, hvis adfærd ikke synes styret af klientens egen vilje, men af stoffer, negativ subkultur, psykosier eller klientiserende virkninger. Viljen skal styre drifter, impulser og diverse ydre påvirkninger, således at der etableres et slags 'etisk despoti over selvet' (Valverde, 1996).

Men selvkontrol er ikke nok. Afgørende er desuden, at klienten bliver i stand til at indtage en udviklingsorienteret indstilling til sig selv. Denne udviklingsorientering indebærer, at klienten begynder at betragte sig selv som handlekraftig, målrettet, social og aktiv i stedet for som fastlåst, isoleret og uden handlingsmuligheder. Målet om at skabe en klient, der så at sige genererer sin egen selvudvikling, ses overalt i det sociale arbejde. Selv i omsorgsprægede og eksperimenterende indsatser såsom gadeplansarbejde med narkomaner og hjemløse søger socialarbejdere at afdække hverdagslivskompetencer, som klienterne skal bringes i besiddelse af (Houborg Pedersen, 2003). Også her synes en udviklings- og kompetenceorientering at optræde som arbejdets egentlige logik og målsætning.

Det neofilantropiske sociale arbejde søger først og fremmest at bearbejde klientens forhold til sig selv, snarere end sociale strukturer eller samfundsmæssige forhold og betingelser. Klienten skal bevidstgøres om muligheden for at træffe 'realistiske' valg inden for de eksisterende rammer, og ikke – som i 1970'ernes systemkritiske sociale arbejde – om muligheden for

6 For en nærmere analyse af de to tekster, se Villadsen (2004: 203-225).

at ændre på disse rammer. Spørgsmålet er, hvordan klientens *følelse* af magtesløshed kan fjernes, og ikke, hvorvidt samfundsindretningen faktisk skaber indsnævrede handlingsmuligheder for visse grupper. Det er ikke samfundets orden, men selvets orden, som det neofilantropiske regime retter sig mod (Cruickshank, 1999: 87). Hermed synes sociale strukturer, opvækstvilkår, klienthistorien og teoretiske forklaringsrammer at glide mere og mere ud af socialarbejderens blik. Blikket retter sig snarere mod klienten, som han står her og nu, løsrevet fra bagvedliggende sociale eller psykiske strukturer. Hans fortid, baggrund og sociale vilkår glider mere og mere ud af fokus til fordel for en undersøgelse af, hvad han umiddelbart kan 'mestre' og har vilje til. Måske kan man derfor tale om en bevægelse fra 'dybde' til 'overflade' i socialarbejderens iagttagelse af den sociale klient (Howe, 1996).

Hvorfor kalde det regime for socialt arbejde, som har udviklet sig siden 1980'erne, for neofilantropisk? Betegnelsen er valgt, fordi en række centrale karaktertræk ved nutidens sociale arbejde i overraskende grad ligner de filantropiske foreningers fattighjælp sidst i 1800-tallet. Filantropiens fællesskabsforestilling, dens konstruktion af den fattige og dens praktiske teknologier synes at blive reaktiveret i nutidens sociale arbejde. Det gælder konstruktionen af relationen mellem stat og borger som ondartet og offentlig bistand som potentielt perverterende for modtageren. Det gælder distinktionen mellem 'åndelig fattigdom' og 'materiel fattigdom' og det heraf følgende skel mellem uvirksom materiel bistand og virksom åndelig bearbejdning. Det gælder for den adskillelsespraksis, der sætter skel mellem de viljesbærende, som kan modtage rådgivning, og de umyndige eller fortabte, som må underlægges tvang. Og det gælder for princippet om 'hjælp til selvhjælp', der etablerer en evig skepsis i forhold til hjælpens karakter af hjælp og risikoen for at frarøve ansvar og overstyre. Filantropisterne formulerede dette tema som et spørgsmål om at vække viljen til 'selvoprejsning' uden tvang eller en hjælp, som er for generøs (Villadsen, 2004: 254).

I dagens sociale arbejde handler det om at facilitere en selvudvikling hos klienten, og her må man konstant spørge, om det er klientens genuine egenvilje, som kommer til udtryk, eller om der snarere er tale om 'tilpasning' til systemforventninger. »*Tvungen vilje er ingen vilje*«, som Carstens formulerer det (1998: 103). Vi kan derfor sige, at det neofilantropiske sociale arbejde er præget af et dilemma mellem *ydrestyret* selvudvikling kontra *indrestyret* selvudvikling. Det er i virkeligheden en gennemspilning af det klassiske social-liberale styringsproblem, som bl.a. Durkheim (2000) formulerede så præcist: hvordan skabe et samfund, der beforder den enkeltes individuelle realisering af sig selv *inden for* et forpligtende fællesskab? Det er dette gamle dilemma, som fortsat giver det sociale arbejde sit handlingsimperativ og sin evige tekniske kreativitet. Med klientens selvforhold som det nye afgørende styringsproblem i det sociale arbejde kan man sige, at

balancen mellem pastoralmagt og liberal rettighedsdiskurs har forrykket sig i retning af pastoralmagten. Måske kan man derfor sige, at det sociale arbejde mere end nogensinde er blevet en subjektiveringsstrategi, som forbinder den enkelte til fællesskabet via et særligt *etisk program* for hans *selvledelse*.

I denne strategi er empowerment det helt centrale begreb. Begrebet indikerer, at målet er en ren *kvantitativ* forøgelse af klientens magt over sig selv, ikke en kvalitativ transformation af klientens subjektivitet. Det er vanskeligt at stille spørgsmålstegn ved en magtform, der hævder, at dens fundamentale mål er at bistå individet med at realisere sin egen vilje. Analytisk må en kritisk spørgen hertil bestå i at undersøge, hvilke konkrete styringsobjekter, der udpeges i det sociale arbejde. Hvis det sociale arbejde i stigende grad retter sig mod klientens selvforhold, må den kritiske forskning forsøge at fremvise og diskutere, hvad det er for specifikke elementer i individers selvforhold, som skal fremelskes eller elimineres. Ser man fx på Berg Sørensens (2001) metodebog for aktiveringsprojekter, er udgangspunktet, at den autonome klient ikke må overstyres: „På den ene side skal samfundet stille rammer og muligheder til rådighed med det formål at gøre klienten selvhjulpent, på den anden side må klienten ikke blive frataget ansvaret for sit eget liv“ (Berg Sørensen, 2001: 69). Gennemgår man bogens anvisninger, kommer en mængde styringsobjekter imidlertid til syne, der angår en lang række personlige forhold hos klienterne. Det kan bl.a. være nødvendigt at ændre på klientens vaner med hensyn til påklædning, frisure og make-up; klientens selv fremførelse (talemåde, gestik, ivrighed mv.); klientens indstilling til det at arbejde og det at modtage ydelser; samt, ikke mindst, klientens opfattelse af sig selv (som enten fastlåst og uden muligheder eller bevægelig og med chancer på arbejdsmarkedet og i tilværelsen generelt). Udgangspunktet synes altså at være, at man udmærket kan gennemføre intervention og manipulation af afgrænsede dele af klienten uden hermed at krænke ham som suverænt og selvansvarligt subjekt. Som mønstereksempel fremhæver bogen et projekt, hvor man er gået målbevidst til værks i forhold til klienternes ydre fremtoning og selv fremførelse: „Projektet var et mønstereksempel med hensyn til at få klienterne professionelt afklaret, afrettet og gjort klare til indtoget på arbejdsmarkedet. Bl.a. anvendtes professionelle stylisten, der hjalp klienterne på projektet med alle aspekter vedr. deres udseende og umiddelbare fremtræden. De gik systematisk til værks med diskussion og forslag til valg af tøj, makeup, parfume og frisure, ligesom deres måde at tale med andre kolleger og kunder ansigt til ansigt og i telefon blev vurderet og diskuteret. Især blev der lagt vægt på at få kvinderne til at fremtræde smilende og venlige“ (Ibid: 197). Bogen fremviser således en særlig konstruktion af den aktiverede person. Synspunktet synes at være, at det er muligt at udskifte eller manipulere *bestemte dele* af klienten, uden at man derved 'overstyres' eller 'overtager ansvaret' for hele hans person.

Empowerment-strategien kan også optræde i form af kontrakter mellem socialforvaltningen og borgeren. Således viser Åkerstrøm Andersen (2003), hvordan stadig flere forhold i klienternes livsførelse kan gøres til genstand for kontraktlig regulering fra forvaltningens side. Dette sker bl.a. i de såkaldte familiekontrakter, som er begyndt at blive anvendt i nogle kommuner. Børne- og familiechef i Karlebo kommune, Niels Dueholm, siger fx: ”*Vi vil have muligheden for at trække i kontanthjælpen til familier med kriminelle børn. For eksempel kan man lave en kontrakt om, at det pågældende barn skal holde sig væk fra det offentlige areal efter klokken 22. Hvis familien ikke kan overholde en så enkel og fornuftig regel, kan resultatet være at man skærer i kontanthjælpen (...). En familiekontrakt kan indeholde bestemmelse om, at familien skal spise sammen mindst en gang om dagen og tale sammen om, hvad der er sket. Opgaven er at snakke igennem, hvad den unge laver. Det vil være en hjælp til at generobre forældreskabet*” (Dueholm, 2002). Det er et interessant fænomen, at kontrakten (hvis traditionelle normsæt bl.a. er aftalefrihed, gensidig forpligtelse og frivillig binding af egen frihed) nu kan anvendes til at udøve, hvad der ligner en forvaltningsakt (kendetegnet ved bl.a. myndighedsudøvelse, ensidig udtalelse og ensidige sanktioner). Kontraktens tiltrækningskraft er utvivlsomt, at den udgør en særlig kommunikationsform, der fremstiller såvel socialforvaltningen som klienten som myndige forhandlingspartnere. I traditionel liberal tænkning udgør kontrakten et middel til regulere forholdet mellem myndige enkeltpersoner og hermed skabe social orden. Anvendelsen af borgerkontrakter i dag kan ses som udtryk for den desperate forvaltnings forsøg på at skabe en ’ægte autonomi’, der ikke kan anklages for overstyring eller ’tilpasning’. I det omfang, at kontrakten kan sanktioneres – enten eksplicit eller implicit – og for så vidt den retter sig mod borgerens selvforhold og forpligter på en bestemt selvudvikling, kan man dog spørge, om ikke der er tale om en *pålagt autonomi*.

Det aktuelle neofilantropiske regime for socialt arbejde har på mange måder en liberal karakter, men det rummer altså samtidig ganske skarpt definerede forestillinger om, hvad det er for et subjekt, der skal skabes. Imidlertid bør vi nok være forsigtige med ikke at anlægge en paranoid og entydig negativ læsning af de aktuelle strategier. Disse rummer også mulighed for modstand og diskussion, idet kravet om at udøve autonomi også kan anvendes af dem, det rettes mod, i en kamp om, hvad det sociale arbejdes mål skal være. Hvis Bauman har ret i, at postmoderniteten potentielt rummer muligheden for at leve med flere forskelle, og hvis Foucault har ret i, at diskursen altid er ’taktisk polyvalent’, så kan det sociale arbejdes ikke læses som en ren installation af et netværk af ideologiske repræsentationer i sagesløse klient-subjekter. De aktuelle strategier åbner også nogle muligheder for kamp om, og diskussion af, hvad det er for nogle forestillinger om frihed, integration, fællesskab og subjektivitet, som er på spil i det neofilantropiske regime for socialt arbejde.

LITTERATUR

- ALTHUSSER, L. (1983 (1970): *Ideologi og ideologiske statsapparater*, Grus, Ålborg
- BAUMAN, Z. (1989): *Modernity and Holocaust*, Polity Press, Cambridge
- BAUMAN, Z. (1991): *Modernity and Ambivalence*, Polity Press, Cambridge
- LYOTARD, J.F. (1979): *Le condition postmoderne: Rapport sur le savoir*, Minuit, Paris
- BECH-JØRGENSEN, B. (2001): *Nye tider og usædvanlige fællesskaber*, Socialpædagogisk bibliotek, København
- BERG SØRENSEN, T. (2001): *Metodebog for projekter – aktivering og forrevalidering*, Sociologisk Analyse, Forlaget Gestus, Risskov
- BJERREGAARD, R. (1980): »Fra stabsarbejde til græsrodsplan« (tale afholdt på OECD's konference om socialpolitik d. 20. oktober, 1980), i: Bjerregaard, R. & Lundgaard, L. (1982): *Til venner og fjender af dansk socialpolitik*, Gyldendal, Viborg
- BRANDT, P. (1999): *Udelukkende velfærd – debat om samfundet og de udstødte*, Gyldendal, København
- BUHL, J. & FLINDT PEDERSEN, J. (1999): »Den ægte dialog«, i: *Socialrådgiveren*, nr. 18, 11. september, 1999
- CARSTENS, A. (1998): *Aktivering – klientsamtaler og socialpolitik*, Hans Reitzels Forlag, København
- CRUIKSHANK, B. (1999): *The Will to Empower – democratic citizens and other subjects*, Cornell University Press, Ithaca
- DEAN, M. (1999): *Governmentality – Power and Rule in Modern Society*, Sage Publications, London
- DEAN, M. (2002): Liberal government and authoritarianism, i: *Economy & Society*, no. 1, 2002
- DELEUZE, G. (1992): »What is a dispositiv?«, i: Armstrong, T.J. (red.) (1992): *Michel Foucault: Philosopher*, Harvester Wheatsheaf, New York
- DONZELOT, J. (1979): *The Policing of Families*, Pantheon Books, New York
- DONZELOT, J. & ESTEBE, P. (2001) (1994): »Staten som igangsætter – et essay om bypolitik«, i: Greve, A. (red), *Sociologien om velfærd – gensyn med Émile Durkheim*, Roskilde Universitetsforlag, Roskilde
- DUEHOLM, N. (2002), Citat fra Jyllandsposten d. 8/9/2002, i: Åkerstrøm Andersen, N., 2003, *Borgerens kontraktliggørelse*, Hans Reitzels Forlag, København
- DURKHEIM, E. (2000) (1893): *Om den sociale arbejdsdeling*, Hans Reitzels Forlag, København
- EWALD, F. (1991): »Insurance and Risk«, i: Burchell, G. et al. (red.), 1991, *The Foucault Effect*, The University of Chicago Press, Hemel Hemstead
- FAUREHOLM, J. (1996): *Fra livstidsklient til medborger*, Munksgaard, København
- FOUCAULT, M. (2000) Citat i: Schaanning, E., (2000): *Fortiden i våre hender – Foucault som vitenhåndtør*, Bind I, Unipub, Oslo. Oprindeligt fra: Foucault, M. (1994): "La philosophie analytique de la politique", i: Defert, D. (red), 1994, *Dits et écrits, vol. 3, 1976-1979*, Gallimard, Paris.
- FOUCAULT, M. (2000): »Omnes et Singulatim: Toward a critique of political reason«, i: Faubion, J. D. (red), *Michel Foucault – Power; Volume 3*, The New Press, New York
- FOUCAULT, M. (1991a): »Questions of Method«, i: Burchell, G. et al (red.), 1991, *The Foucault Effect*, The University of Chicago Press, Hemel Hemstead
- FOUCAULT, M. (1991b): »Governmentality«, i: Burchell, G. et al. (red.), 1991, *The Foucault Effect*, The University of Chicago Press, Hemel Hemstead
- FOUCAULT, M. (2002 (1975): *Overvågning og straf – Fængslets fødsel*, Det lille Forlag, Frederiksberg
- FOUCAULT, M. (2004 (1984): *Brugen af nydelserne – Seksualitetens historie 2*, Det lille Forlag, Frederiksberg

- FROM, A. (1972): *Social sårbarhed og modstandsdygtighed*, Socialreformundersøgelserne, Bind IV, Teknisk forlag, København
- HELD, F. (1971): »Socialpædagogens rolle i samfundet«, i: Gade-Lorentzen, O., Henningsen, K. et al (red.) (1971): *Socialpolitik, socialmedicin, socialpædagogik*, Hans Reitzel, København
- HOFFMEYER, J. (1971): »Overlevelsespølitik – Tilværelsespolitik«, i: Gade-Lorentzen, O., Henningsen, K. et al. (red.) (1971, *Socialpolitik, socialmedicin, socialpædagogik*, Hans Reitzel, København
- HOUBORG PEDERSEN, E. (2003): »Producing the voice of marginalised people«, i Houborg Pedersen, E. & Tigerstedt, C. (red.), 2003, *Regulating drugs – between users, the police and social workers*, NAD publication no. 43, Helsinki
- HOUGAARD, B. (1989): *Hjemme er bedst – grundprincipper i forældreuddannelse og familieudvikling*, ISU, Vejle
- HOWE, D. (1996): »Surface and depth in social-work practice«, i: Parton, N. (1996, *Social Theory, Social Change and Social Work*, Routhledge, London
- HØJRUP, T. (2001): *Livsformer og velferdsstat ved en korsvej? Introduktion til et kultur-teoretisk og kulturhistorisk bidrag* (udkast til udgivelse ved Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen, København).
- JESPERSEN, K. (1999): *Opgør med den ny fattigdom*, L & R Fakta, Viborg
- JØRGENSEN, F. (1968): »Bør socialarbejderne være instrumenter for tilpasning til det bestående samfund?«, i: *Socialrådgiveren*, 30. årgang, oktober 1968
- KARLSEN, M. P. (2004), *Om den moderne pastoralmagt – en idéhistorisk intervention i den teologiske vidensdisciplin*, upubliceret specialeafhandling, Teologisk Institut, Københavns Universitet.
- KJEMS, H. (1971): »Børne- og ungdomsforsorg og familievejledning«, i: Gade-Lorentzen, O., Henningsen, K. et al. (red.) (1971, *Socialpolitik, socialmedicin, socialpædagogik*, Hans Reitzel, København
- LEONARD, P. (1996): »Three Discourses on Practice – A Postmodern Reappraisal«, i: *Journal of Sociology and Social Welfare*, June 1996, Vol. XXIII, Number 2
- NIETZSCHE, F. (1999a): *Moralens oprindelse: et stridsskrift*, Det lille Forlag, Frederiksberg.
- PHILP, M. (1979): »Notes on the form of knowledge in social work«, i: *The Sociological Review*, volume 27, no. 1, 1979
- REVSTEDT, P. (1995): *Ingen er håbløs – motivationsarbejde i teori og praksis*, Hans Reitzels Forlag, København
- ROLD ANDERSEN, B. (1970): *Borgeren og trykkesystemet*, Socialreformundersøgelserne, Bind II, Socialforskningsinstituttet, Publikation 44, Teknisk Forlag, København
- ROLD ANDERSEN, B. (1972): »Den nye socialreform«, i: Gade-Lorentzen, O., Henningsen, K. et al (red.) (1971): *Socialpolitik, socialmedicin, socialpædagogik*, Hans Reitzel, København
- ROLD ANDERSEN, B. (1973a): *Hvad er der i vejen med trykkesystemet?*, Socialforskningsinstituttets pjecer 3, Teknisk Forlag, København
- Socialministeriet, 1990): *Der er brug for alle – nye veje til nye muligheder*, Socialministeriet, København
- Udvalget om rådgivning inden for det sociale område (1971): *Betænkning om rådgivning inden for det sociale område*, betænkning nr. 619, Socialministeriet, København
- USSING, J. (1970): *Metoder og materiale*, Socialreformundersøgelserne, Bind I, Socialforskningsinstituttet, Publikation 43, Teknisk Forlag, København
- VALVERDE, M. (1996): »Despotism and ethical liberal governance«, i: *Economy and Society*, Vol. 25, No. 3, August 1996
- VEDEL-PETERSEN, J. (1968): »Bør socialarbejderne være instrumenter for tilpasning til de bestående samfund«, i: *Socialrådgiveren*, 30. årgang, juni 1968

- VILLADSEN, K. (2000): »Frivillige organisationers rolle på alkohol- og narkotikaområdet – rummer disse organisationer en særlig rationalitet og særlige arbejdsmetoder«, i: *Sosiologisk Tidsskrift*, Årg. 8, Nr. 3, 2000
- VILLADSEN, K. (2002): »Foucault og liberalismekritik – governmentality eller genealogi som analysestrategi«, i: *Dansk Sociologi*, nr. 3, 2002
- VILLADSEN, K. (2004): *Det sociale arbejdes genealogi – kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*, Hans Reitzels Forlag, København
- WESTERGÅRD, K. (1971): *De sociale ydelser*, Socialreformundersøgelserne Bind III, Socialforskningsinstituttet, publikation 49, Teknisk Forlag, København
- ÅKERSTRØM ANDERSEN, N. (2003): *Borgerens kontraktliggørelse*, Hans Reitzels Forlag, København